

ЩОДО ПИТАННЯ ГЕНОЦИДУ ЯК НАЙТЯЖЧОГО ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Сімавонян В.С., Торосян Є.Г.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-122>

У статті авторами досліджується нормативне закріплення міжнародного злочину геноцид, задля можливості визнання подій, що мали місце в світовій історії, як таких, що підпадають під вказане поняття. Здійснено аналіз праць видатних фахівців у галузі міжнародного права та правозахисників, а також міжнародно-правових актів та міжнародно-правової практики.

Ключові слова: геноцид, міжнародний злочин, відповідальність, Міжнародний суд ООН, різанина у Сребрениці, Голодомор, конфлікт у Дарфурі.

Постановка проблеми. Міжнародні злочини є одними з найтяжчих злочинів у світі, адже вони ставлять під загрозу забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Протягом усієї історії розвитку суспільства у світі були випадки масового знищення людей через національну, етнічну чи расову приналежність або спільні релігійні переконання, які забрали життя мільйонів невинних осіб та отримали назву «геноцид». Геноцид є найтяжчим міжнародним злочином, вчинення якого є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав. А заборона геноциду є імперативною нормою *jus cogens* загального міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження геноциду як одного з найтяжчих міжнародних злочинів були присвячені роботи таких зарубіжних вчених, як Р. Лемкін, Д. Мейс, Ю. Барбоза, М.Ш. Бассіоні, І.П. Бліщенко, Я. Броунлі, А. Бустаманте, Ф.В. Гарсія Амадор, Дж. Гінзбургс, Г. Доннедьє де Вабр, Ф. Малекян, В. Пелла, Ю.А. Решетов, А. Сальданья, І.В. Фісенко та ін. Серед українських науковців ця проблематика висвітлювалася у роботах Б.М. Гончара, М.М. Гнатовського, О. Майбороди, М.В. Бем, М.М. Антоновича, С.М. Мохончук.

Мета статті. Дослідити сутність і елементи складу міжнародного злочину геноциду та звернутися до проблемних питань визнання факту вчинення геноциду, зокрема питання відповідальності за цей злочин, його запобігання та засудження міжнародною спільнотою, шляхом аналізу існуючих норм міжнародного права та міжнародно-правової практики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна статті полягає в тому, що авторами комплексно досліджені актуальні питання визнання геноциду міжнародним злочином та суперечливі питання щодо відповідальності за цей злочин, скрізь призму використання практики, що склалася, нормативно-правової бази та теоретичних досліджень науковців у галузі міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Вперше в історії видатний польський науковець Рафал Лемкін у своїй праці «Axis Rule in Occupied Europe» (1944) ввів термін «геноцид», використовуючи грецькі «Genos» – «народ» і латинське «cidere» – «вбивати» [1, с. 79].

Першим у міжнародно-правовій практиці випадком, коли винні особи були притягнуті до

відповідальності за геноцид, став Міжнародний військовий трибунал у Нюрнбергу. Відповідачам, двадцяти двом вищим військовим та державним діячам нацистської Німеччини, було пред'явлено звинувачення у геноциді, одночасно як за військовий злочин так і за злочин проти людяності. Сам термін «геноцид» не використовувався у Статуті Трибуналу. Та частина звинувачення, що відображала сутність цього злочину, звучала як «винищення расових та національних груп».

Рішення Міжнародного військового трибуналу стало значним поштовхом до прийняття Конвенції про геноцид. Так, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. геноцид був вперше закріплений як міжнародний злочин [2]. 9 грудня 1948 р. була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція про геноцид) [3]. Конвенція про геноцид набула чинності у 1951 р. і стала основним нормативним джерелом у цій сфері. У ст. 1 цієї Конвенції вказується, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і щодо якого держави – учасниці зобов'язуються вживати заходів із попередження та карати за його скоєння [3]. Конвенція про геноцид 1948 р. у ст. 2 визначає геноцид, як дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку і виражаються у: вбивстві членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для групи людей життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї групи людей в іншу [3].

Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності була представлена Радою Європи у Страсбурзі в 1974 році [4]. Ця Конвенція попереджає будь-які національні засоби обмеження розслідування справи про геноцид у зв'язку із закінченням строку давності. Конвенція про незастосування строку давності, у поєднанні із заборонаю злочину геноциду, яка має статус *jus cogens*, заперечує те, що акт геноциду, що вчинений до прийняття Конвенції про геноцид, не може роз-

глядатися у суді. Обов'язок засуджувати злочин геноциду з прийняттям цього документу набрав статусу *erga omnes* [5].

Перше застосування вищенаведених норм у судовій практиці відбулося, коли Боснія та Герцеговина подали позов до Міжнародного суду ООН проти Сербії та Монтенегро, посилаючись на Конвенцію про геноцид. 26 лютого 2007 року Міжнародний суд ООН визнав факт вчинення геноциду у Сребрениці [6].

Під час «різанини у Сребрениці» військовим підрозділом боснійських сербів було вбито близько 8 тисяч боснійських мусульман чоловічої статі в Боснії-Герцеговині [7]. Геноцид був вчинений під час Боснійської війни 1992-1995 років, яка була пов'язана з розпадом Югославії.

Більша частина населення Боснії складалася з християн, цю віру сповідували й боснійські серби, які протестували проти здобуття Боснією-Герцеговиною незалежності у 1992 р. Почалася громадянська війна, наслідком якої і стало вчинення одного із наймасштабніших злочинів проти людства – геноциду боснійців [7].

Міжнародним Судом ООН було встановлено, що Сербія порушила обов'язок перешкоджання та попередження вчинення геноциду, проте дії осіб, хто безпосередньо вчинив злочин, не могли бути поставлені у вину Сербії. Судом ООН у цій справі було встановлено факт вчинення геноциду, підґрунтям якого було прагнення збройних сил Сербії знищення конкретно групи боснійських мусульман [6].

Що стосується відповідальності за вчинення геноциду, то Судом було визначено, що одним із важливих складових є не тільки вчинення самого злочину, а й відсутність перешкоджання його вчиненню. Міжнародний Суд ООН також визнав, що Сербія порушила обов'язок перешкоджання та попередження вчинення геноциду відповідно до Абзацу 1 Конвенції про геноцид. Суд встановив, що відповідальність у цьому випадку має місце не тільки тому, що був вчинений геноцид, а й тому, що держава не прийняла ніяких заходів, щоб попередити вчинення злочину. Суд акцентує увагу на тому, що навіть якщо влада Сербії не знала про такі злочинні дії, вона повинна була виявити, що існує загроза вчинення акту геноциду [6]. Сребрениця перебувала у зоні захисту ООН, за яку відповідали нідерландські миротворці. Під час атаки з боку сербських підрозділів вони здали свої позиції без жодного опору, а також видали близько 300 мусульманських хлопців та чоловіків, які укривалися від нападників на території, що охоронялася нідерландськими солдатами [6].

27 червня 2017 року Апеляційний суд міста Гааги у Нідерландах постановив, що уряд країни несе обмежену співвідповідальність за вбивство близько 300 мусульман, скоєного боснійськими сербами. Суд вирішив, що, видавши мусульман з території бази попри їхнє прагнення отримати там прихисток, нідерландські військові «позбавили їх шансу вижити» [8].

У рішенні немає прямих посилань на те, що Нідерланди причетні до вчинення геноциду у Сребрениці, але вважаємо, що дії миротворців, обов'язком яких був захист боснійців та перешкоджання вчиненню нових вбивств, частково сприяли знищенню цієї групи.

Досі залишається дискусійним питання стосовно визнання Голодомору 1932-1933 р., викликаним політикою уряду, геноцидом. Серед вчених, які досліджували це питання, існує дві точки зору на дану трагедію – визнання її геноцидом або його заперечення.

У світлі розвитку поняття «геноцид» за Конвенцією про геноцид, практики міжнародного засудження за злочин геноциду, провадження у міжнародних та національних судах, вважаємо, що Голодомор 1932-1933 років в Україні був актом геноциду.

Дії більшовицької влади у 1932 році набули чітких ознак, що дають підстави кваліфікувати їх як геноцид. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області», прийнята 14 грудня 1932 р., відображає характер дій держави як цілеспрямоване мордування голодом українських селян, а також населення інших регіонів, яких стосувалися ці репресивні заходи.

Вже в травні 1934 року за ініціативою конгресмена Гамільтона Фіша 73-й Конгрес США прийняв резолюцію, в якій закликав засудити дії радянського уряду за знищення українського народу. Питання кваліфікації Голодомору як злочину геноциду тоді ще не ставилося [9, с. 127].

Завдяки дослідженням Джеймса Мейса, який вважався головою Комісії Конгресу США із вивчення голоду 1932-1933-го, хоча і не був її членом, Голодомор вперше було визнано геноцидом. Серед 19 висновків, до яких дійшла Комісія у звіті 1988 року, 16-й висновок гласить: «Йосиф Сталін і його оточення вчинили геноцид проти українців у 1932-1933 роках» [10, с. 7].

У 1988 році звіт Комісії Конгресу США із вивчення голоду 1932-1933-го був затверджений Конгресом Сполучених Штатів Америки, тому він має статус не просто наукового, а й політичного документу.

У тому ж році за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців створено Міжнародну комісію юристів, яка мала дослідити свідчення про Голодомор 1932-1933 років, його причини, наслідки й винуватців [11, с. 1]. До її складу увійшли поважні юристи найвищої кваліфікації, фахівці із міжнародного та кримінального права зі Швеції, Великої Британії, Аргентини, Бельгії, Франції, США та Канади [11, с. 1]. Члени комісії також дійшли до висновку, що Голодомор 1932-1933 років був актом геноциду проти української нації [11, с. 8].

Уже в 90-х роках ХХ ст. і на початку ХХІ ст., після того, як почали активно вивчати і обговорювати питання Голодомору, були прийняті акти парламентів Австралії, Аргентинської республіки, Республіки Грузія, Естонської республіки, Італійської республіки, Канади, Литовської республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської республіки, Екватору, Іспанії та інших держав щодо засудження Голодомору 1932-1933 років в Україні як злочину геноциду [9, с. 127].

Одним із перших Голодомор було кваліфіковано як геноцид Рафаелем Лемкіним. В українському геноциді Лемкін вбачає чотири складові, а саме: знищення української інтелігенції; ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви; Голодомор українського селянства, опір

якого був загрозою для збереження режиму; заселення України іншоетнічними елементами для радикальної зміни складу населення, розпорощення нації по всій Східній Європі [12].

Професор Роман Сербин зазначає, що саме Лемкін закликав ООН «визнати СРСР та його сателіти винними у порушенні Конвенції про геноцид шляхом спланованої кампанії на знищення меншин за залізною завісою». Він розвинув аргументи Лемкіна, зазначаючи, що акт геноциду був спрямований проти українців як нації, посилячись на доповідь Комісії експертів у Раді Безпеки ООН по конфлікту у колишній Югославії, де було вказано, що нацією може називатися певна група осіб, яка проживає на спільній території [13].

Також варто відзначити, що багато міжнародних правозахисників застосовують термін геноцид по відношенню до конфлікту що склався у Дарфурі.

Ситуацію в суданському регіоні Дарфур називають однією із найбільших гуманітарних катастроф 21 століття. За весь час конфлікту між повстанцями та урядовими військами (2003-2004 роки) у Дарфурі загинули, по різних оцінках, від 100 тисяч до 400 тисяч чоловіків, жінок і дітей. Дослідники стверджують, що у цілому внаслідок цієї трагедії постраждало більше 1 мільйона людей [14].

Те, що називають Дарфурським конфліктом, було збройним протистоянням, що спочатку мало характер міжетнічного конфлікту, між центральним урядом Судану, неформальним проурядовим ополченням «Джанджавід» і повстанськими угрупованнями місцевого населення [14].

Відповідальність за дії, спрямовані проти племен і народів Фур, Масаліт та Загава, була покладена Міжнародним кримінальним судом на декілька осіб (серед яких є і президент Судану Омар аль-Башир), звинувачених у злочині проти людяності, згвалтуваннях, насильницькому пе-

реміщенні населення та катуваннях [15]. І хоча 4 березня 2009 року Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Судану Омара аль-Башира за злочини проти людяності і в липні 2010 року – ордер на арешт за звинуваченням у геноциді, уряд Судану відмовився навіть усунути його з посади президента.

Судан не є країною-учасником Римського статуту, що створив Міжнародний кримінальний суд. Таким чином, особа, яка несе безпосередню відповідальність за геноцид у Дарфурі, не може понести відповідальність за це, так як знаходиться у країні, яка не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Великою проблемою є солідарність з аль-Баширом Ліги арабських держав та Африканського союзу, які не тільки не засуджують його за злочин, а й засуджують дії Ради Безпеки ООН.

Той факт, що у 21 сторіччі особа, визнана винною у винищенні тисяч людей, залишається президентом країни і досі не заарештована, а також вільно здійснює візити до інших держав – є свідченням байдужості представників міжнародної спільноти до мільйонів людей, які постраждали та загинули внаслідок злочинних дій тих, хто повинен був захищати їх життя.

Висновки. На наш погляд, міжнародна спільнота без будь-яких виключень повинна спрямовувати усі зусилля на протидію найбезпечнішому існуючому злочину, а також засуджувати такі дії і сприяти настанню відповідальності за них.

Підсумовуючи, слід сказати, що геноцид – це злочин, який народжується з ксенофобії, расизму, проявів дискримінації. В першу чергу саме представниками влади у існуючих державах повинні бути прийняті всі міри для подолання ненависті всередині однієї країни для того, щоб мільйони людей більше ніколи не гинули через своє походження, колір шкіри, віросповідання тощо.

Список літератури:

1. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress / R. Lemkin. – Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944. – 674 P.
2. Резолюція 95 (I) Генеральної Асамблеї ООН «Ствердження принципів міжнародного права, що визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_910.
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
4. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168.
5. Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company. – Judgment, I.C.J. Reports, 1970. – P. 3, § 34.
6. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). – Judgment of February, 26, 2007. – I.C.J. Reports, 2007. – § 182-412.
7. Порушення прав людини під час конфлікту в колишній Югославії / А.Г. Гуменюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 182-195.
8. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 / IT-09-92-T / 22 November 2017. – Режим доступу: http://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-4of5_1.pdf.
9. Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 121 (частина I). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. – 233 с.
10. Investigation of the Ukraine Famine 1932-1933. Report to Congress. Commission on the Ukraine Famine. Adopted by the Commission April 19, 1988. Submitted to Congress April 22, 1988. – Washington: United States Government Printing Office, 1988.
11. International Commission of Inquiry into the 1932-33. Famine in Ukraine: Final Report. – 1990.
12. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Lemkin_Rafal/Radianskyi_henotsyd_v_Ukraini/.
13. Сербин Р. Осмислення Голодомору у світлі конвенції ООН про геноцид [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/26877>.

14. Darfur and the Genocide Debate / Scott Straus / 'Foreign Affairs' [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.jstor.org/stable/20034212>.
15. THE CRIMINOLOGY OF GENOCIDE: THE DEATH AND RAPE OF DARFUR / John Hagan, Wenona Rymond-Richmond, Patricia Parker [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.589.4028&rep=rep1&type=pdf>.

Симавомян В.С., Торосян Е.Г.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ ГЕНОЦИДА КАК НАИБОЛЕЕ ТЯЖКОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧНОСТИ

Аннотация

В статье авторами исследуются вопросы законодательного закрепления геноцида как международного преступления, отдельные вопросы касательно признания геноцидом событий, которые имели место в мировой истории. В частности проанализированы работы выдающихся специалистов в области международного права и правозащитников, нормативно-правовые акты и документы. Авторы в своём исследовании обращаются к международно-правовой практике, которая сложилась, акцентируя внимание на спорных вопросах, которые до сих пор остаются нерешёнными.

Ключевые слова: геноцид, международное преступление, юридическая ответственность, Международный суд ООН, резня в Сребренице, Голодомор, конфликт в Дарфуре.

Simavonian V.S., Torosian E.G.

Yaroslav Mudryi National Law University

TO THE QUESTION OF THE GENOCIDE AS THE MOST GRIEVOUS CRIME AGAINST HUMANITY

Summary

The article investigates the normative consolidation of the international crime of genocide, in order to recognize the events that have taken place in world history as falling under the above concept. The analysis of the works of prominent specialists in the field of international law and human rights defenders, as well as international legal acts and international legal practice is carried out.

Keywords: genocide, international crime, responsibility, International Court of Justice, Srebrenica massacre, Holodomor, conflict in Darfur.